

КАЛЕНДАРНИ ТУРЛАШКИ ПРАЗНИЦИ

Анюта П. Каменова-Борин

Исторически музей – гр. Чипровци

THE TURLAK RITUAL YEAR

Anjuta P. Kamenova- Borin

Historical Museum – Chiprovtsi

Abstract:

The Turlaks, or Torlaks, are believed to be an old native population inhabiting the Northern border zone between Bulgaria and Serbia. They speak a specific dialect of Bulgarian, and have preserved their old traditional folk culture.

The article presents their autumn-winter holidays. The most celebrated holidays in the autumn are St. Dimitar's day, Mishin day, St. Archangel Michael's day, Mratintsi. The most celebrated holidays in the winter are St. Andrey's day, Ignajden, Christmas Eve, Christmas, New Year, Vasil's day, Jordan's day, Ivan's day, Grandmother's day, St. Trifon's Day.

Key words: *local group, ritual year, celebrations.*

Торлаци, турлаци са етнографска група, населяваща Северозападна България, Североизточна и Източна Сърбия (Пиротско, Кнежевачко, Зайчарско), Македония, някои райони в Източна България (Разградско, Шуменско, Бургаско).

В Северозападна България това са дн. област Видин (общ. Белоградчик, общ. Чупрене) и обл. Монтана (общ. Берковица, общ. Георги Дамяново, общ. Чипровци). Турлаците вярват, че са старо местно романизирано тракийско население. Техният говор спада към западно българските говори, носели са белодрешковско облекло, ценят своята стара и все още запазена в спомените народна култура. Календарните празници и обичаи сред турлашкото население са част от българските празници и обичаи.

Традиционната календарна обичайно-празнична система включва обичаи и обреди, които са свързани с определени моменти от годишната смяна на сезоните (Василева 1985: 89). Делението на календарните празници и обичаи по цикли е класификация, която е приета в етнографската ни наука. Съобразно цикличността в селскостопанската дейност на хората в миналото календарните празници имат четири цикъла: зимен, пролетен, летен, есенен.

Настоящото съобщение е изградено на базата на теренни проучвания, извършени от 1974 до 2011 г. от нас и научни изследвания, касаещи есенно-зимните календарни празници и обичаи на турлаците. А в същото време сме длъжни и да уточним, че такова конкретно изследване за този регион до сега не е правено. Предмет на нашето изследване са есенно-зимните празници в турлашки селища от Чипровско и Белоградчишко през XIX и XX в.

Първи сведения по нашите земи за празнуването на тия празници можем да намерим в старобългарската ни книжнина (Извори за българската история 1960: 89, 92, 101) и по късно в писанията на възрожденците Георги С. Раковски, Петко Р. Славейков и др. Така също в трудовете на Димитър Маринов и Иван Бассанович за Северо-западна България и др. (Маринов 1891; Бассанович). Данни за празници и обичаи през XVII в. намираме в доклада на софийския епископ Петър Солинат до Съборната конгрегация в Рим 1622 г.: „Има някои градове и места на местни християни ... като Чипровец, Железна, Копиловец и много други ... спазваха много лоши обичаи като суеверия, магии, магьосничества (ASV... 756).

От есенните празници ние разглеждаме Димитровден (26 октомври), Мишите празници – Мишин ден (27 октомври), св. Архангел Михаил (8 ноември) и Мратинци (11 ноември).

Димитровден, св. Димитър е най-големия между есенните празници. Наричат го тук още Гмитровдън. Това е ден, известен в цялата българска етническа територия като разпус (денят от Гергьовден до Димитровден, когато се наемат ратаи, овчари, говедари). В този ден голяма част от фамилии и родове имат родов празник – светец, „светец”. Прави се обреден хляб, колач – светец с тестеви пръчки около връст и „цветък” в средата, нашарен на зиг-заг с остържката. Канят се гости, съседи, приятели. Празнуват и тези, които

са именници. В същото време пък много фамилии в Чипровци по специално участват в общоселското честване на оброка на св. Димитър. Прави се курбан чорба от шиле, овца. Носи се главата на животното на оброка и колач. В дома се приемат гости, готви се блажна трапеза – курбан чорба от оброка, ястия с картофи, ориз, зеле с месо, чушки с месо, чушки с боб, баница наложена със сирене и яйца, пие се ракия и вино.

На 27 октомври след Димитровден се празнува Поганчин дън, Миши дън. Има забрани, които са с цел предпазване от мишки – не се работи женска работа (не се преде, тъче, не отварят сандъка с дрехите). В същото време не се бърка в брашното и кацата със зелето. Обичаят да се замазват дупки или пода на огнището е с предпазващ характер. Смятат, че замазват очите и устата на мишките по този начин.

На 8 ноември е друг голям есенен празник св. Архангел Михаил, Ранжеловдън. Много родове и фамилии имат за родов празник – светец св. Архангел Михаил – св. Ранжел. За тези, които празнуват светец това е много голям празник. Канят се много гости – роднини (родб), съседи, приятели. Празнува се три дни (вечерница, служене празник и поютрица, патерица). Коля се задължително животно. Прави се чорба, ястия – картофи, зеле, ориз с месо, прави се баница, месят се колачи: един за светеца и за прекадяване, а другите за ядене. Празнуват и именници в този ден. Колачите на Ранжеловдън са задължително св. Петка или боговица, нарича се още рангеловска блюдо (Маринов 1994: 407–410).

На 14, 15 и 16 ноември, а може и цяла неделя (с. Митровци) турлаците празнуват Мратинци. Коли се пиле мратинче (на дръвник и на прага от двете страни – краката му са навън) от най-възрастния човек в дома. Вярва се, че се прави да не изяждат лисиците кокошките. Пилето като се коли на дръвника се казва: „К’во кояш?” Отговор: „на свету Мрату молитву” (това се повтаря три пъти). Части от тялото на това пиле се закачват зад вратата на огнището: главата и част от крило, клон, крака, воденичката и стомаха се закачват над огнището с червен конец. Използват се после за лек през годината, най-вече против детска кашлица, гуша, главоболие, устрел. Перушината се запазва и се използва за лекуване след запалване и с

нея опушват болния (с. Митровци). На тоя ден има забрана характерна за Вълчите празници (три дена след св. Архангел Михаил) да не се пипат и отварят ножици против вълците и скриват гребените. Има забрана жените да не си сресват косите с гребен, да не отварят вълчите уста. Слагат и въглен под чутура, да изгори езика на вълка. Знае се, че мратинските нощи са най-дълги.

От зимните обичаи празнуват Андреевден и св. Никола. Първият обичай е Андреевден (30 ноември), с който народа приема началото на зимния календарен цикъл. Нарича се тук Едреевдън, Андреевдън, Мечкиндън. Този празник се празнува в чест на мечката. Известен е с т.н. – „варене на куланье” – царевични зърна, което бележи връзка с основният поминък – земеделието. Сварените „кулене” като наедреват показват, че така от този ден започва да наедрява и денят. Кулените и зърната се варят, за да е добра и чиста царевицата. Хвърлят се нагоре в огнището зърна, за да растат високи житата „на ти мечко, варен кукуруз, да не ни ядеш суровия”. Да омилостивят мечката, която представлява опасност за хора и животни, както и за посевите късно вечер преди лягане забождат варен кулен – царевица на пръчка. Ако го няма сутринта, значи е идвала мечката и го е изляла т.е. няма да им навреди през годината.

Един от големите зимни празници, много тачен е св. Никола. Той има определено семеен характер¹ и най-голяма част от населението тук преди и след второто заселване на чипровчани го чества като светец, покровител на дома (Борин-Каменова 2011)². Понякога от домашен, за рода, къщата той се смесва с честване на именник в семейството или във връзка с някое прежедие претърпяно от някой член на семейството.

Според народното вярване морета и реки замръзват и не се плава по вода тоя ден поради големите студове. Освен това майсторите като кожарите – табаци в Чипровци и с. Митровци го празнуват като свой празник. Задължителната трапеза на този ден е рибата. Нея тук я доставят от реката, която хващат с кошове. Прави се риба, ако е от реката на чорба, друга риба се пържи или пече. Прави се риба в тесто – рибник. Рибата е замесена в тесто, във форма на риба*. Месят се обредни хлябове – колачи. Единият е колач боговица – светец, представлява кръгъл хляб, нашарен с тестени пръчки в кръг

затворен (2 броя), а в средата тестена пръчка във форма на „цветък”. Тестените пръчки са нашарени на зиг-заг с острушка или също така – кръгъл колач с четири цвета и един в средата и четири тестени пръчки с извити краища (малки) навън.

На този ден се пости. Яде се постна храна – правят се сърми с ориз или „гнъетени” (пълнени) чушки (пиперки) с боб. Пие се вино, ракия, мезетата са от сурова туршия – зеле кисело, джанарки, зелени домати, моркови и пр. Костите на рибата не се хвърлят навсякъде – те се закопават, може и да се изгорят. Костта от темето на рибата се зашива на бебешката шапчица против уроки.

Добре познат както при турлаците и общ за цялата българска етническа територия е празникът Игнажден, Игнат, Игнатовдън, Поодене на 20 декември. С него започват коледните празници и Новата година. Затова и тази представа определя съдържанието и смисъла на игнажденската празнична обредност (Василева 1985: 97). Най-характерното за този ден е „пооденето”, „поодък”, „поожняка”. От голямо значение на този ден е кой ще влезе пръв в къщата. Предния ден „тушника”, домовладиката ходи да кани човек, който има добра „поодня” с цел осигуряване на берекет и здраве на дома. Например в Чипровци има израз „одиш ка’о Петкана Стойчина”. Тази жена е викана години наред на Игнажден по домовете, защото са вярвали, че носи добро там, където отиде (Николов 2006: 449)³. Когато на този празник дойде първо чужд човек, най-напред се отбива на дръвника да вземе трески или шумки от круша, дъб, слива, върху които сяда зад вратата да „мъти”, за да носят кокошките. После със шумките или треските разравя огъня в огнището (или пепелта) благославяйки: „Колкото искрици, толкова пиленца, шиленца, яренца, прасенца, теленца, дечица, масло, жито”. Рано сутрин роднинско дете отива в дома и изгребва жар от огнището, за да има плодородие и домакинята го дарява с орехи и сушени плодове (с Чупрене). От семейството в дома, който пък стане много рано „на’двор” трябва също да се върне със събрани трески от дръвника и да ги изсипе пред огнището с вече посочената благословия. Орехи домакинята изсипва на пода с благословията: „Цър,р,р пиленца, ягненца, яренца, теленца, прасчичи, парице, дечица, а най-много живот и здраве” се чупят веднага от децата, за да се излюпват по-лесно пиленцата, после квачката да не напуска яйцата си.

Някъде поожнякът се чака от цялото семейство, като се води диалог: „Ей, стопанино, отвори, тука ли сте”. Когато му отворят, всички от семейството му отговарят гласно, след като е казал „добро утро” „хайде, добре ни дошъл в нашата къща (с. Митровци)⁴. В с. Митровци клончетата с шума, дето са внесени и с тях е разбърквано в огнището се закачват на огнището. С тях се извършват обредни действия, целящи болести, свързани с кокошките, рано преди изгрев слънце на Йордановден (Водице), влачейки ги из двора и ги хвърлят в реката⁵. На поожняка, дошъл в нечий дом този ден, се слага трапеза – месят се колачи, готви се, вари се кукуруз. Поожнякът се дарува като си тръгне с чорапи, риза, кърпа. Има вярване, че на този ден не трябва да се ходи по гости, че човек не си знае пооднята, каква е, и ако е лоша, ще го „наденат” на дарак – единак, а и да не се пръскат кокошките по чужди дворове.

Освен това в селищата, където е развито килимарството (Чипровци, Копиловци, Мартиново, Железна) се прави „пооден’е”, когато се затъкава килим или се сноват черги, за да спори работата.

Най-богатият по своята обредност зимен празник е Коледа и в същото време е един от най-големите празници през годината. Нарича се Рождество Христово, Малка Коледа, Коледа. Денят преди Коледа е Бъдни вечер. Тук е познато наименованието Божич и Бъдни вечер, по-често се употребява първото. Знае се народното вярване, че майката божия се е замъчила от Игнажден та родила млада бога.

Най-характерното за Божич е обхождането на домовете от малки момчета от 6-12 години. Стопанките рано в зори месят тестени колачета – „коледжан’е”. Децата си приготвят черничеви (дудови) пръчки – „рогалк’я”. Избира се расовато дръвце като двете странични пръчки се завръзват горе, на които се нанизват коледжан’ите и ковърджани – с. Превала (Маринов 1994). Те всъщност са носители на вестта за родилия се млад бог съгласно християнската традиция. Децата коледарчета – кофръженци, ходят по няколко на групички, по махалите. Влизат по къщите с поздрав: „Добро ютро, славите ли младога бога?” Домакините отговарят: „Славимо, славимо!”. Коледжан’ите, кофръджанъте са от бяло пшенично брашно, една широка тестена пръчка усукана в долния край с дупка за поставяне на рогалката. Освен с коледжан’и стопанката ги дарява и с орехи, които

те слагат в торбичките си. Излизат като тропат с рогалките благославяйки: „Бог у ижу, ми из ижу. Бог у ижу, ми из ижу”, или жито, жито да се роди (Маринов 1994). Стопанката хвърля жито след тях и благославя „Да се роди”(три пъти) в Чипровци и Железна. В с. Стакевци след благословията, която казват:”тък, тък, тък, да се роди, да се роди, дека рало оди, дека оди и не оди” бъркайки в огнището едно от коледарчетата със сито или решето сее пшеницата и благославя: „Да се роди, дека рало ходи. Дека рало ходи и дека мотика копа”; другите отговарят: „Амин дай боже” (Маринов 1994: 390). Имало е единични случаи, когато коледарчета не се посрещат добре и те като излизат казват: „Бог из ижу, гявол у иже” (Чипровци) има и „Бог из ижу, миш у грънец”. В с. Чупрене по време на стария църковен календар, рано призори, на другия ден на Коледа децата, събрани по махали, тръгват да коледуват. В двора на всяка къща изпяват една коледарска песен, стопаните им дават сушени плодове, орехи, ябълки и дюли, някъде и пари, които слагат в торбите си и след завършване на коледуването разделят всичко по равно (Ангелов 2003: 167).

За Бъдни вечер се приготвят обредните хлябове, които при турлаците изобилстват от разнообразие. Те имат различна форма, наименование и различна украса.

Според тяхното участие те се разделят на три групи и съответстват на общобългарското разделение. Първата група хлябове (колачи) са посветени на самия празник, наричат го „боговица”, „светъц”, „параклис”. Той обикновено се прави с „цвет у средата”, около него е една ненашарена пръчка, около краищата – трета тестена пръчка, нашарена с острушка, или в средата – цветък, два кръга тестени пръчки нашарени и околоръст на колача също зиг – заг украса. Прави се пресна турга (хляб), в която се слага пара и бръстина (клонче от суха шума за овцете). Меси се и колач „литургия”, от който се слага и пред иконата и се ползва за лек през годината. Втората група хлябове (колачи) са свързани с трудовите, селскостопански поминъци на хората тук. Те отразяват, чрез пластични форми животът на турлака и неговият основен поминък животновъдство и земеделие. Носят различни наименования – гумно, кула, рало, орач, бъчва, кошарата, нивата, градината, ижата, свинкя (прасе), лозето, куче, къртица, козарняка. Колачът е изобразен като орач, ярем, воловете, процеп,

колесари. И трета група и била за коледарите, но такива освен за коледжан'ите за малките коледарчета не можахме да открием, поради факта, че тук много отдавна не коледуват ергени.

Най-важната част от празника е вечерята. Тя се прави в огнището, мутвака, на слама, сложена направо на пода. Върху нея се слагат месали домашно тъкани от вълна или коноп. Столовете се изнасят и се обръщат нагоре с краката да не къпа (т.е. окуцвява добитъка). Ястията се подреждат около колача, който с тестени пръчки и топчета са направени къщата, ниви, градини, лозето, животни (стуката), кошари, кошери. На трапезата се редят постни ястия и всичко, което е произведено от хората: варено жито, боб сърми, наложена баница, тиквеник с тиква и орехи и баница орешняк (с орехи – с орехови ядки), зелник – точени кори със зеле, чесън, червен лук (кромид), туршия, ошав (сушени сливи и ябълки), сурово жито. Ястията може да са 9, 11 на брой. В Копиловци слагат 13 – 15 ястия (Григоров 2007: 158). Характерни за турлаците са правенето на пълнени (гнетен'и) чушки с боб, орехови ядки и праз лук (Маринов 1994: 421).

Всички участници в Бъдни вечер сядат по старшинство – най-възрастният до най-малкия. Вечерята започва с прерязването на колача „бъдняк“, или „ижата“ от най-възрастния член на семейството, който благославя, като вдига високо над главата си парчето и със силен глас нарежда: ”Жито туа годин да израсте високо, да су добри ливадите и градините, или такъв голем клас на житото на нивата”. Омесената прясна пита се чупи и на когото от семейството се падне парата, той ще е късметлията в дома, а на този дето ще се падне бръстината, нему ще се падне грижата за овцете. При разчупване на тая пресна турта се пее: Ой Коледо, Мой Коледо / добре дошла ти Коледо/ на полицу кървавица – на трапезу голем резан. Димитър Маринов съобщава, „че бъднивечерската трапеза в Чупрене, Чипровци, Старопатица, Ракевци е еднаква с други селища т.е. в целия западен край...; тиквеник или само тиква, боб (търкан), сарми, (пълнени с ориз, някога с уров т.е. жито смляно на ръжница(; в някои села слагат и пълнени, тъпкани чушки (с. Смоляновци) – в турлашките села „гнетен'и” – б.а., леща и грах търкани (наместо боб), орехи, чеснов лук, няколко кулени царевича, вино в една паничка, просо,

семе от гръсти, солчица, пепелец от огнището, а под трапезата – слама”. Хлебчето изобразяващо „бъчва” се полива с вино над землена паница, в която се потопяват късчета от всички обредни хлябове (Тачева 1984: 12).

Бъдни вечер е първата кадена вечер. Това го прави най-възрастният човек с палешника на ралото, оралник (Митровци. Кадите се три пъти с лява ръка с жив въглен и тамян, с дясна ръка се прекръства и после отново – с дясна ръка взема палешника и от дясно на ляво. Освен трапезата се прекадява къщата, кошарите и другите стопански постройките – кошове, хамбари, кошери. Върху прекадения резан колач се поставя паница със варено жито и всички домашни чупят от колача и топят в житото – Горна Лука (Антов 2002: 25). На трапезата има бъклица с червено вино и ракия в „плъоски”. В с. Митровци най-възрастният мъж, главата на семейството, след като сложи в дупката на хляба „бъчва” вино ще отпие няколко пъти и ще се търкулне в сламата назад, все едно, че се е напил. После колача „бъчва” и „нивата” се яде от всички⁶, а с виното се пръскат и животните в кошарите.

На бъднивечерската трапеза трябва да се спазват някои забрани: не се става от сламата, а ако се наложи, се ходи приведено, за да са приведени житата и квачките да мътят в полозите. Трапезата е изобилна от храна, „блюдата” са пълни, а и настроението на членовете е весело. Пеят песни, закачат се, смеят се, но и говорят за работа – на нивите и за стоката. Предварително са счукани орехи, по време на вечерята гадаят по тях. Всеки взема орех и по това дали е здрава, или е червива ядката, се показва кой ще е късметлия и здрав през годината или болен и без късмет. Белият лук е за ядене и носене от зли сили; пепелта се хвърля в хамбара та житото да не хваща главня, зрънцата, останали от сламата, се хвърлят в житото, оставено за семе, против бродници – момници и кроснояздници, солта се слага в кърмилката на овце и крави също срещу мамници; с кадената сол и просото лекуват от уроки, семето от гръсти хвърлят в семето за сеене да се раждат високи и добре запазени такива, орехите са за късмет (Маринов 1994: 421). Търкалят се по сламата, ала първо тежките мъже, та да са по тежки сноповете през годината, търкалят се на сламата, за да не ги боли кръст и гръб през годината. Най-

възрастният човек в семейството преди да стане се въргала в сламата с благословия: „Колко тежи старецът, толкова да тежат сноповете на нивата”.

Извършват тази вечер и действия с предпазен характер – вземат чеснови скилидки, правят чеснови герданчета от син и червен (Чипровци) или бял и червен (Копиловци), червен (Митровци) конец против зли сили и караконджули. Знае се, че от Бъдни вечер до Водици (Йордановден) са мръсните дни т.е. лоши сили върлуват (Антов 2002: 25).

Освен бъднивечерската трапеза важен елемент в трапезата е бъдняка – дърво, което през деня ергенинът, младоженецът е донесъл от гората на дясно рамо. Бъднякът се слага в огнището и трябва да гори цялата нощ, за да има берекет, здраве и приплод в дома. В Чипровци на Бъдни вечер се среща и елемент от Вълчите празници като предварително изгарят част от него и с главнята прехвърлят през кошарата, за да не нападат вълци добитъка с думите: „ През море ти вечера/ на шиу ти воденичен камик/ у свет да отидеш/ па да се не върнеш”⁷⁷. Бъдникът се сече от дебело дъбово (горуново) дърво.

Характерен момент от празника са гаданията. Те се извършват с цел прогнозиране на време и берекет през годината. Гадае се по 12 люспи кромид лук със сол в тях и по това как се топи солта такива ще са годишните месеци. За здраве се гадае по това как се пукат дренави пъпки в огъня. При свършване на вечерята (или на сутринта) сламата се събира в кош. Изнася се рано сутринта и се слага под плодните дръвчета, запалва се и се благославя да се родят ябълки, круши, сливи, дюли и др. В с. Мартиново запалват сламата с част от бъдняка, който е горял цяла нощ. Част от сламата се слага и в полоните на кокошките и се изгаря чак на олелия – драгалия (сирни заговезни – б.а.). Житните зърна останали при измитане на сламата се връщат в останалото в хамбара, гълтат се против гърлобол, събира се и колкото са повече, толкова пари ще има човек, дето ги събира.

Младите гадаят за женитба на Бъдни вечер и затова се прави „люляне” на верига. Младите се „нишват” 2 – 3 пъти на веригата на огнището и отиват да спят. През нощта когото сънуват за него ще се оженят или омъжат.

Празникът завършва с коледарите, които тръгват сред нощ да благославят домакините с песни и ги даруват. За коледарите се

споменава и в доклада на католическия епископ Петър Солинат от 1622 г.: В деня на Рождество Христово вършеха едни игри (наречени коледари), много скандални, в които вземаха участие хора от двата пола и по-голяма част не слушаха литургията (ASV...756). От този доклад научаваме, че са коледували и мъже и жени (става въпрос за Копиловци, Железна, Чипровци – б.а.).

На другия ден след Бъдни вечер е Коледа, Божич. Колят се свинете, ходят на църква, гостуват си. Коледа трае до Стефанов ден (27 декември).

През 30-те – 40-те г. на XX в. в Чипровци децата на Коледа пеят по къщите коледарски песни и ги даряват със „сушени плодове, орехи, ябълки и дюли, някъде и пари (Ангелов 2003: 167). Вече споменахме, че от Коледа повсеместно се счита, че започват Мръсните дни до Йордановден (Водици, Богоявление). Не се работи женска работа, не трябва да се излиза нощем до първи петли. Предпазващ характер има чесънът, който носят зашит в дрехите си, не се събират мъж с жена да не роди дете, защото ще вижда вампири и ще го залюби змей (змейца).

Нова година, Василевден, Васуйевдън, е празникът на 31 декември, когато се посреща Новата година. Това е втората кадена вечер. Трапезата се състои от каденото бѣднивечерско сурово жито, орехи и свещ. Прекадява домовладиката, тушника на къщата и то само трапезата. Меси се колач, боговица. Прави се наложена баница с кори (обги) със сирене и яйца. В нея се слагат късметчета – пара, дряннови пъпки, които се наричат на нивите, лозето, овце, кози, на дома и богатството. Колачът се чупи на толкова парчета, колкото са хората, от баницата се слага и парче за св. Богородица на иконата. Освен че ядат, разговарят и се веселят тази вечер те правят гадания за здраве и женитба, на седенки. Това е последната част от новогодишната обредност, където активно участие вземат момите и се гадае за женитба. Ако някой кихне прѣв нему е първото обягнено агне. Правят „пукане дрен” и пускане на парици. Върху керемидата в огнището пукат дренови пъпки и гадаят за здраве по силата на разпукване. Пълнят зелена глинена, гледжосана голяма паница. Пускат аспри, като моми и момци, като я „наменват” – т.е. наричат, пускат във водата с предварително желание. Като се пуснат париците, ако се доближат,

съберат или раздалечат, това означава, че ще се ожени или няма според желанието. Паницата и котлето преспиват под трендафил. Рано сутринта на Нова година идват сурвакарите. Деца сурвакари са си направили дренови сурвачки. Те са с пуканки, сушени плодове, вълна, сушени чушки и се приемат и очакват в семействата с радост. Сурвакарите благославят и сурвакат за здраве и дълголетие:

Сурва, сурва година.
Честита Нова година
Живо, здраво до година
До година до амина!
Сурва, сурва година!
Да ти е яка гърбина,
Живо, здраво до година
До година, до амина!

След Коледа (Божич) турлаците празнуват Ивановденски празници. Обединяващ елемент при тях са обредните действия с вода.

Първият е Йордановден (6 януари), Богоявление. В тоя край го наричат Водице. Денят преди него е Водокръст. Рано сутринта свещеникът, придружен от човек с котле, босилек, кръст обикалят всяка къща и ръсят за здраве със светена вода. Даряват ги с вълна и парче месо. Чрез водата се очистват домовете от злите, нечисти сили и има магически характер.

Трапезата през този ден е постна. Тогава е третата кадена вечеря. На трапезата чупят орехите от Бъдни вечер и Нова година и тая вечер се гадае отново за здраве в къщата и членовете на семейството, а суровото жито от трите вечери се дава на кокошките.

Повсеместно е разпространено вярването, че нощта преди Водице небето се разтваря и хората като си пожелават нещо, то се сбъдва. В Чипровци разказват, че един човек се показал през тесния прозорец срещу празника и вместо да каже „Боже дай ми голем шиник със злато” рекъл „Дай ми шиник главу”. Главата му станала голяма колкото шиник и не могла да излезе през прозореца (Маринов 1994: 475). На сутринта рано на Водице всички ходят на църква, прави се служба, вземат иконите и с шествие отиват до реката, където има старо оброчище, брест, останки от езическо време. В ледената вода се потапят деца, родени от Бъдни вечер до празника, увиват се

в пелени и се носят после в църква. Свещеникът хвърля кръста в реката, мъжете се хвърлят и който хване кръста получава пари и ще е честит през годината⁸. Младоженци му поливат да се измие. Мият иконите във водата, а така също и домашните икони и палешника от каденето, за да се роди бяло жито. Сипват си вода за здраве и си мият лицата. На възрастните хора, които не могат да ходят носят вода от реката. Вземат вода и носят в шишета по домовете и тая светена вода стои до домашния олтар. Хвърлят чесновите огърлици във водата защото свършват лошите дни. Тоя ден на оброк се прави курбан. Колят се животни рано сутрин на оброка, после се слагат казани и фамилии, които обслужват оброка варят курбан и го раздават на всеки за здраве. Месят и колачи, които се освещават от свещеника. От всички турлашки села единствено в Чипровци днес продължава традицията с оброка, курбана, кръста, но без да се къпят бебета. Оброци има днес в Чипровци и с. Горна Лука (Маринов 1994: 475).

Ивановден е следващият празник, който се чества с голяма тържественост. Това е ден на обредното къпане. Къпят се моми, млади мъже, младоженци. В празника се наблюдават следсватбени обичаи с къпане на младоженци, моми, момци. Събират се около мостове на реката и се къпят. Ивановденското къпане днес най-силно се практикува в с. Копиловци на Горни мост, където традицията е много силна, в с. Железна, с. Митровци и др. В с. Копиловци в навечерието на празника ергени откачват порти и ги хвърлят в реката, ако мома не е отвърнала на чувствата на някой момък. В с. Митровци рано сутрин се събират младоженците, изкарват шейни и каруци, като ги теглят с ръце. Вземат възрастните мъже качват ги в шейните и ги докарват до реката. Не могат да слязат докато не си платят. Веселие, шеги, песни, закачки и веселби има на реката⁹. В с. Железна се къпят на Калафат мост и наддават да бъде окъпан някой. Къпането навсякъде е до обяд. Старците се връщат обратно по домовете. Хората се прибират по къщите да празнуват, ядат и пият до след обяд, когато всички излизат на хорото. Докато Ивановден в с. Копиловци например е за къпане на всички, в Чипровци се къпят само моми. Момите се крият и заключват, но ергените винаги ги намират и окъпват, независимо от мнението на домашните. Ако някоя се съгласява доб-

роволно, я превеждат през реката без да я къпят. След обяда излизат всички на хорото.

Това е голям празник за именниците. Освен, че ги къпят, те посрещат гости с големи трапези и веселие. Много родове на Ивановден имат празник на покровителя на дома – светеца. Месят колачи, приготвят трапези, посрещат много роднини. Прави се общоселско хоро с музика. Последният празник от ивановденските празници е Бабинден. Поютрица на Ивановден. Това е ден на бабите акушерки, на жените, родилките и децата. Бабите, жените, изродили всички бебета, този ден са на почит. Те се приготвяват рано сутрин в празнични дрехи, заемат почетно място в дома или обикалят жените и след това се връща у дома да ги чака. Посрещат родилки, жени, които са отродили. Те носят прясна турта, вино, кокошка. Даряват бабите акушерки с чорапи, кърпи, забрадки, възглавници. Прави се обяд с баници, пуканки, орехи, плодове. Жените пият вино.

И така, както е характерно за цялата българска етническа територия с ивановденските празници се затваря коледно-новогодишният обреден календарен цикъл.

Един празник, който много е тачен от турлаците е Южицеверижице, познат и в Северна България, както и в старопланинските райони на 16 януари. Той се прави в чест на животните, добитъка, стоката. Но в гр. Чипровци, с. Железна, с. Копиловци, с. Горна Лука, с. Чупрене и други турлашки села той се празнува от „тресък“ (гръмотевици и мълнии). На този ден има забрана да не се работи и да се пази тишина. Предпазващ характер има пазенето от тупане, „лупане“ против гръмотевичен удар на човек, къщата и добитъка.

На първи февруари е празникът Трифон Зарезан, св. Трифон – Трифоновден празнува се в чест на светеца, лозарите, кръчмарите. Свързан с част от селскостопанската работа – отглеждането на лозята. Сутрин рано всяка домакиня е омесила и опекла прясна погача, турта, сварила е кокошка, вземат вино и светена вода. Всеки отива на своето лозе, където зарязват лозето, като отрязват три пръчки от три корена и поливат отрязаното място, а гижите: с червено вино – благославяйки да им роди лозето много грозде. Правят и плашила против птици. Прави се венец от отрязаните пръчки, който се слага на главата. Ядат, пият и се веселят с музиканти (кавалджии, дудукчии),

които също са на лозето. Късно привечер започват да слизат от лозята. Събират се на мегданите, „на конака” и продължават веселието. От къщите изнасят вино, някои от мъжете после се събират в кръчмата. Тук те избират цар на лозята. След този ден не празнуват Трифонци (Вълчите празници). Това го правят на Мратинци в Чипровско, а в с. Стакевци и с. Чупрене празнуват на 1, 2, 3 февруари. Празнуват го да опазят стоката от вълци. Тези, които го тачат, ако срещнат вълк, устата му няма да може да се разтвори. Месят колач, който се прекадява, и го слагат в кърмилката на овцете и говедата, за да не ги нападат вълци. Колачите са кръгли с една несклучена тестена кръгова пръчка, вътре в нея есовидни пръчки и топчета, и около тях пръчка, четири тестени ченгеловидни пръчици, символизиращи кошарата с говедата и овците, на вратата стопанина пази, а около кошарата са вълците (Маринов 1994: 490).

На 10 февруари се чества св. Великомъченик Харалампи – Чуминден. Него празнуват против чума. Ходят на оброк, месят колачи, фамилии имащи имот при obroka правят курбан. Жените не работят, както и мъжете. Турлаците в с. Чупрене, както и другите имат специален обред срещу чумата: на мръкване в котел с топла вода заливат хума, наместват корито, гребен и хубава мека прана вълна. Вярват, че чумата идва и си умива главата, окъпва си детето и го повива във вълната. В същото време се помита дворът. За този ден се меси колач и се готвят яденета, които се раздават по къщите, а трапезата се прекадява. За този обичай се съобщава, че продължава да битува дори 40-те г. на XX в. (Ангелов 2003: 167).

На 11 февруари се чества св. Власи, Власовден. Това е празник в чест на впрегатните животни, най-вече за здраве на воловете и да не хващат болестта „влас”. Месят колач на св. Петка и св. Влас. Колачът на св. Петка е кръгъл, с две пръчки и пет цвята в с. Стакевци и с. Раковица (Маринов 1994: 493). Колачът св. Влас се прави с четири цвята и зиг-заг тестена пръчка. Разнася се по къщите за здраве на животните. Оброци за чумата има в Чипровци, с. Мартиново и с. Бели мел. Рано сутрин воловете се водят на чешма, река и като се върнат в кошарата се кадят колачите, раздават св. Петка на съседите, а от св. Влас слагат в кърмилката на стоката.

На този ден жените се правят на плашила, маскират се жени в мъжки обърнати кожуси или мъже в жени, мажат си лицата със сажди, слагат си волски опашки и обикалят къщите с цел осигуряване на здраве по воловете и пият т.н. власовско вино.

Зимните календарни празници на турлашкото население в Северозападна България са неотменна част от цялостната българска календарно празнично-обредна система. Те съдържат обичаи и обреди, имащи пряко отношение към годишните сезони, повтаряемостта на селскостопанските дейности, което придава на календарните празници аграрен характер. Турлаците, торлаците като старо местно население по тия земи има в своите празнични обичаи и обреди остатъци от древни езически, митически и по-късни християнски религиозни практики. Празниците са подредени по хронологичен ред с наименованието по религиозния календар и народното наименование на празника.

От направения преглед на есенни и зимни календарни празници става ясно, че те са с общобългарски характер и с някои локални характеристики за тая етнографска група население. Това, което прави впечатление е, че при турлаците традицията е все още силна в провеждането на празниците и съответно свързаните с тях вярвания, обичаи и обреди. С това те представляват интерес за изследвачите запазвайки тази празнично-обредна система в нашето съвремие.

БЕЛЕЖКИ

¹ Челядната задруга продължава в Северозападна България до късно време.

² Димитър Маринов дава описание на такъв хляб с украса от 2 страни с просфорник и тестева пръчка с риба и очи – Маринов 1994 № 463

³ Авторът цитира ръкопис на Иван Георгиев от Чипровци, където тази жена е описана по много колоритен начин. Нея са викали не само на Игнатов ден, а когато затъкават килими, която къща посети животните лесно раждат.

⁴ Н А ИМ Чипровци 159, 55

⁵ Н А ИМ Чипровци 159, 54

⁶ Н А ИМ Чипровци 159, 55

⁷ Инф. Петко Минчев р. 1910 г. зап. 1975 г. Чипровци

⁸ През 1954 г. са последните три деца в Чипровци, които са потапяни в заледената вода на реката

⁹ Н А ИМ Чипровци 159; 56

ЛИТЕРАТУРА

Архивни източници

ASV...756: Congregazione del Consilio, scatola 756

НА ИМ Чипровци 159, 54-56.

Публикации

Ангелов, В., 2003: Чупрене. София, 2003.

Ангов, Л., 2002: Страници от историята на Горна Лука. Монтана, 2002.

Бассанович, И. Материал върху санитарната етнография в Ломский окръг, София.

Борин – Каменова, А., 2011: Празнуване на светец в Северозападна България (под печат), 2011.

Василева, М., 1985: Етнография на България. София: Т. 3, 1985.

Григоров, С., 2007: Копиловци. Искрици от жаравата. Монтана, 2007.

Извори за българската история VII., 1960: Латински извори за българската история. София: Т. II, 1960.

Маринов, Д., 1891: Жива старина, кн. I, Русе, 1891.

Маринов, Д., 1994: Народна вяра и религиозни обичаи. София, 1994.

Николов Н., 2006: 100 чипровски рода. София, 2006.

Тачева, С., 1984: Чипровски обичаи. София, 1984.